

UDK 316.77“20“(049.3)

Primljeno: 16. 02. 2024.

Stručni rad
Professional paper

Amela Delić Aščić

ZAROBLJENI MEDIJI (POST)TRANZICIJSKIH ZEMALJA

(Irina Milutinović, *Hibridni mediji i hibridni režimi*, Arhipelag, Beograd, 2023)

U 2021. 70% svetske populacije živi u nekom obliku autoritarnog režima – sumorni je početak knjige Irine Milutinović. U uvodnom tekstu čitatelj će dobiti važne informacije o tzv. hibridnim režimima koji iz statusa djelimično konsolidovanih demokratija prelaze u grupu hibridnih ili tranzicijskih režima, a među kojima su i režimi Bosne i Hercegovine, Srbije, Crne Gore, Albanije, Kosova, Sjeverne Makedonije. Poglavlje nudi opširan prikaz ključnih karakteristika hibridnih režima i objašnjava kako i zašto je došlo do pogoršanja u slobodi izražavanja tokom 2021. godine. Među ključnim uzrocima su, dakako, polarizacija i dezinformacije kojima se sve vlade češće služe. Države koje prednjače u procesu autokratizacije su Brazil, Mađarska, Poljska, Srbija i Turska (V-Dem prema Milutinović, str. 17). S tim u vezi ova studija bavila se analizom stanja medijskog pluralizma i političke nezavisnosti u državama sa komunističkom prošlošću – Mađarskoj, Srbiji, Crnoj Gori, Sjevernoj Makedoniji, Albaniji te Turskoj čija je demokratija u 20. vijeku također bila pod pritiskom autoritarizama i diktatura.

Režimi ovih država danas spadaju u grupu kompetitivnih autoritarizama koji „predstavljaju ‘mekši’ oblik izbornog autoritarnog režima, koji dopušta političku konkurenciju, ali, čvrsto kontroliše poluge vlasti, ostavlja suviše mali prostor za djelovanje opozicije i za regularno političko nadmetanje“ (Levitsky i Way, prema Milutinović, str. 19). Pod medijskim pluralizmom studija podrazumijeva „institucionalnu i programsku otvorenost masovnih medija za širok raspon raznolikih,

konkurentnih i suprotstavljenih društvenih vrednosti, ideja i stavova“ (str. 20). Studija se odnosi na period 2017-2021, a u istraživanju se kombinuju kvalitativna diskursna analiza studije slučaja sa numeričkim pokazateljima. Glavna hipoteza istraživanja glasila je: „Pad medijskog pluralizma u posmatranim zemljama od 2014. do 2020. nije posljedica nekakvih samobitnih unutrašnjih fenomena i relacija imanentnih medijskom polju, već je direktno determinisan političkom i institucionalnom logikom izbornih autoritarnih režima“ (str. 20).

Drugo poglavlje knjige donosi detaljan pregled teorija o medijskoj tranziciji i o odnosu medija i društva, koje su dominantno sociocentrične ili medijacentrične. Čitalelj dobija vrijedan uvid u promišljanja teoretičara obje paradigme, od McLuhana, preko McQuaila, Schudsona, Hallinija i Mancinija. Začetnik medijacentrične teorije Marshall McLuhan na medije gleda kao faktor koji utječe na sami sadržaj poruke koja se putem njih upućuje. „Medijacentristi društvo u kojem živimo nazivaju ‘platformskim društvom’ i naglašavaju suštinsku vezu između onlajn platformi i društvenih struktura“ (str. 26). S druge strane, zastupnik sociocentričnog pravca Denis McQuail medije razumijeva kao „društveni proizvod’ i kao ‘proizvođača društvenih promjena““ (str. 27). U skladu sa navedenim teorijama razvijeni su i modeli klasifikacije medijskih sistema. Milutinović spominje Schudsonov model koji razlikuje sljedeće modele medija: tržišni, povjerenički i zastupnički. Navodi Hallinija i Mancinija prema kojima postoje tri medijska modela: liberalni, demokratsko-korporativni i polarizovano-pluralistički model.

Odnos politike i medija predstavljen je kroz prizmu Habermasove teorije komunikativnog djelovanja. „Habermas podvlači da značajan dio kompetencija koje opredeljuju kvalitet demokratskog odlučivanja ili deliberacije, proizlazi iz odgovarajućeg – objektivnog, nepristranog i pravovremenog informisanja“ (str. 31). Studija se referira i na relevantne teorije agende i framinga Entmana, Goffmana i Van Dijcka. Objašnjava „novi“ koncept medija, odnosno proširenu definiciju medija koju je ponudio Savjet Evrope, kao i povezanost medijskog pluralizma i vladavine prava. Autorica nam jasno predstavlja razlike između unutrašnjeg i vanjskog medijskog pluralizma, ali i podvlači da „ni ostvaren solidan nivo medijskog pluralizma ne garantuje da će publika biti dobro informisana“ (str. 40). U daljem tekstu je predstavljen i evropski regulatorni okvir za medije, a uočene su i razlike između evropskog koncepta medija koji promovise „koegzistenciju tržišnog i netržišnog medijskog sektora“, i američkog „čiji je odnos prema medijima komercijalan“ (str. 50). S posebnom pažnjom i naglašavajući kvalitativne promjene koje su donijeli, autorica obrađuje novi Evropski zakon o slobodi medija iz 2022 godine, Paket zakona

o digitalnim uslugama i samoregulatorni akt – Kodeks dobre prakse o suzbijanju dezinformacija.

U poglavlju o odnosu novinarskog profesionalizma, političkog paralelizma i instrumentalizacije medija analizirane su teorije autora kao što su Hallini i Mancini, McQuail, Radojković i Stojković, Buordieu i dr. Posebno se istražuju nove okolnosti novinarstva u vezi sa digitalizacijom i takozvanim „građanskim novinarstvom“. Opširno je elaboriran „politički paralelizam kao čvrsta usklađenost između medija i političkih partija“. Političke partije „zarobljavaju“ medije u svoje agende, tako im gušeći slobode, i u konačnici, ugrožavajući demokratske procese. „Istraživanja svedoče da u toku poslednje decenije u čitavoj Evropi rastu rizici od politizacije medija, te da se i u demokratskim zemljama identifikuje negativna korelacija između političkog paralelizma i novinarskog profesionalizma, koja je u evropskim tranzicionim zemljama poslovična“ (Bruggermann et al. prema Milutinović, str. 76).

Teorijski pristup u izučavanju kompetitivnog autoritarizma poglavlje je u kojem su politički režimi klasifikovani u pet ključnih grupa: 1. liberalne ili konsolidovane demokratije; 2. izborne demokratije; 3. izborne (polukonsolidovane) autokratije; 4. zatvorene (konsolidovane) autokratije; 5. hibridni (tranzicioni) režimi. S posebnom pažnjom obrađeni su krajnji polovi političkog okvira – liberalna demokratija i autoritarizam. Za razlikovanje izborne autokratije od izborne demokratije autorica koristi dva ključna indikatora – kvalitet izborne arene i kvalitet komunikativne participacije. „Premda je represija univerzalno svojstvo svih autokratija, izborni autoritarni režimi se češće oslanjaju na široki repertoar suptilnih manipulacija, pre nego na otvoreno ukidanje demokratskih institucija“ (str. 90).

Režime koji su u „sivoj zoni“ između demokratije i diktature, studija označava „hibridnim“. Ovi režimi „ne kontrolišu izbornu nadmetanje otvorenom represijom na normativan i institucionalan način kao hegemonistički, već pre manipulišu izbornom igrom kombinujući demokratske institucije i procedure sa autokratskim metodama upravljanja“ (str. 94). Populizam se pozicionira kao važan modus političkog djelovanja u kompetitivnim autokratijama. Detaljno je obrazložena ideološka i komunikacijska dimenzija fenomena populizma. A s obzirom na insistiranje autorā na tranzicijskom političkom i medijskom modelu postkomunističkih društava, autorica je objasnila i sam koncept tranzicije kao složen i kompleksan, uz zaključak da „uzroci tranzicije ne garantuju uspešan krajnji rezultat“ (str. 108).

U teorijskom dijelu knjige analizira se i tzv. treći talas autokratizacije, pri čemu se iznose zaključci o tendenciji autokratizacije u cijelome svijetu. „Analizirani

indikatori ukazuju na zaključak da je na globalnom nivou, u toku jedne decenije (2011-2021), devastirano tri decenije demokratskog rasta“ (str. 113). Geneza kompetitivnog autoritarizma ispraćena je detaljno od perioda Hladnog rata do danas. Uočavaju se brojni uzroci krize liberalne demokratije kao što su neoliberalni kapitalizam, neuspjeh institucija da upravljaju pandemijom Covid 19, koncentracija medijskog vlasništva, migracije, strah od gubitka identiteta, terorizam... „Udruženi ekonomski neoliberalizam i politički autoritarizam – to je formula postdemokratije“ (Castells, prema Milutinović, str. 124). Nepovjerenje građana u političke institucije otvara prostor za populiste i doprinosi procesima karakterističnim za „postdemokratiju“. „Dokazan je uzročni odnos između polarizacije i autokratizacije: građani u visokopolarizovanom okruženju pokazuju više spremnosti i odlučnosti da izostave demokratske principe u ime višeg opravdavajućeg cilja“ (V-Dem, prema Milutinović str. 135).

Drugi dio knjige donosi prikaz studija slučaja šest zemalja: Mađarske, Srbije, Crne Gore, Sjeverne Makedonije, Albanije i Turske. Uspon stranke Fides i premijera Viktora Orbana u Mađarskoj obilježili su uspostavljanje nove vrste kompetitivnog autoritarizma. Mađarska je tako „zarobila medije“ kroz razne vrste pritisaka i ograničavanja medijskih sloboda. Formiranjem medijskog konglomerata KESMA, Mađarska je preuzela „vlasništvo prava približno 500 različitih mađarskih medija“ (Brogi et al. prema Milutinović, str. 153). Jasno je da nema ni govora o medijskom pluralizmu. U Srbiji je povratak kompetitivnog autoritarizma objašnjen u kontekstu pobjedne Srpske napredne stranke, dok je u Crnoj Gori „kompetitivni autoritarizam prisutan decenijama, a glavni nosilac kontinuiteta ovog režima oličen je u dominantnoj političkoj figuri bivšeg premijera“ (str. 164). I Sjevernu Makedoniju „karakteriše politički sistem koji teži zarobljavanju države, klijentelizmu i etnopolitici“ (str. 166). Ništa bolja situacija nije ni u Albaniji. Što se Turske tiče, u ovoj je zemlji proces autokratizacije „počeo 2006., da bi 2013. zemlja bila zvanično klasifikovana kao izborna autokratija“ (str. 174). U konačnici, zajedničke karakteristike autoritarizma u analiziranim zemljama su „zarobljavanje države, stabilokratija, visokopersonalizovano lidersko vođstvo, populistički nacionalizam i stranački klijentelizam“ (str. 179).

Poglavlje *Medijski pluralizam u hibridnom okruženju kompetitivnih autoritarizama* donosi pregled četiri faze koje države prolaze u procesu demokratizacije, ali i ulogu medija u ovim procesima. Iako komunistička prošlost jeste imala ulogu u tranziciji medijskih sistema, ona je zavisila i od drugih faktora kao što su: „tip tranzicije, različite predtranzicione (pa i pretkomunističke) institucionalne tradicije,

uloga društvenog konflikta (ili rata), dinamika procesa evrointegracija, kao i aktuelne glavne tendencije opadanja demokratije i pluralizma“ (str. 183). Prvi korak u liberalizaciji postkomunističkih režima bilo je oslobađanje medija od državne kontrole, do čega se suštinski do danas nije došlo. Zato su režimi država koje su analizirane u studiji nazvani „hibridnim“, a ovdje se pojam hibridnosti odnosi na miješanje medijske logike klasičnih i digitalnih medija, i političko stanje sistema koji nisu završili proces demokratske transformacije.

Sve ove zemlje su istraživanjem *Media Pluralism Monitor* ocijenjene kao zemlje sa visokim rizikom za medijski pluralizam. Indikatori medijskog pluralizma posebno su predstavljeni za svaku od zemalja iz uzorka. Tako Mađarska bilježi pad slobode izražavanja, u vrijeme pandemije usvojene su zakonske izmjene na štetu slobode izražavanja, kleveta je još uvijek kriminalizovana, namenuta su nova ograničenja pristupu informacijama, a verbalni napadi na novinare su učestali. Ugled profesije u ovoj državi je na niskom nivou, a regulatorna tijela su izložena političkim pritiscima. „Ono što Mađarskoj daje prednost u poređenju sa svim ostalim zemljama iz uzorka svakako je regulativa koja propisuje koncept neutralnosti interneta u skladu sa zakonodavstvom EU“ (str. 210). Srbija se u pogledu normativne zaštite nalazi u zoni srednjeg rizika, indeks slobode medija pokazuje da ova zemlja nazaduje, česte su tužbe protiv novinara zbog navodne „povrede ugleda i časti“, krše se medijska digitalna prava, dezinformacije se nesmetano šire, značajno su pogoršani uslovi za profesionalni rad novinara, a ni fizički napadi na novinare nisu nepoznanica. Ipak, „Regulatorna agencija za medije (REM) predstavlja jedan od najvećih problema srpske medijske scene“ (str. 223). U Crnoj Gori rizik je na niskom nivou kada je u pitanju pravni okvir koji reguliše slobodu izražavanja, kleveta je dekriminalizovana, zaštita slobode izražavanja na internetu u zoni je srednjeg rizika, ne postoje adekvatne mjere za borbu protiv dezinformacija, a pristup informacijama otežan je šutnjom administracije. Najlošija situacija u ovoj državi jeste u oblasti uslova za obavljanje novinarske profesije. „Indikatori profesionalnih standarda i zaštite novinara su ocijenjeni visokim rizikom od 67%“, a česti su i fizički napadi na novinare (str. 240). Medijsko regulatorno tijelo ove države najbolje je ocijenjen indikator u oblasti osnovne normativne zaštite medijskih sloboda i pluralizma. Sloboda izražavanja je prema podacima autorice najmanje ugrožena u Sjevernoj Makedoniji (od posmatranih zemalja), premda su uslovi za obavljanje profesije i ovoj državi daleko od dobrih. Albanija je u zoni srednjeg rizika po pitanju medijskog pluralizma. U ovoj državi je kleveta još uvijek krivično djelo, a stupanje u profesiju podliježe procesu licenciranja. Stanje medijskih sloboda najlošije je u Turskoj, sa tendencijom pogoršanja u 2014.

Tužbe za klevetu su najrasprostanjeniji oblik pritiska na medije. Turska se nalazi u samom vrhu zemalja po broju uhapšenih novinara. U Vrhovnom savjetu radija i televizije, regulatornoj agenciji, „nema nezavisnih predstavnika medijskih udruženja, sindikata, akademske zajednice ili publike“ (str. 267).

U kontekstu brojnih rizika po medijski pluralizam, ni politička nezavisnost medija u državama iz studije nije zadovoljavajuća. Mađarska, Srbija, Crna Gora, Albanija i Turska visoko su rizične zemlje za političku nezavisnost medija koja se ogleda u pritiscima na uredništvo medija, ekonomskim pritiscima, osnivanjem centralizovanih tijela za kontrolu informisanja (npr. u Albaniji). Jedino Sjeverna Makedonija spada u kategoriju zemalja srednjeg rizika po medijski pluralizam iako su mediji u ovoj državi podijeljeni po etničkim linijama.

Zaključak studije sumira ključne prepreke medijskom pluralizmu: „a) nedostatak transparentnosti na medijskom tržištu i visoka koncentracija medijskog vlasništva i b) pritisak političkih i komercijalnih interesa na medijsku djelatnost“ (str. 333).

Adresa autorice
Author's address

Amela Delić Aščić
Univerzitet u Tuzli
Filozofski fakultet
amela.delic@untz.ba